

- Lütfü Şimşek, *Sosyal Bilimler ve Felsefe*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011, 193 s.

Değerlendiren: Muhammed Veysel Bilici*

Sosyal Bilimler ve felsefe arasındaki ilişki üzerine düşünmek, salt teorik uğraşının ötesinde bu sahaların tarihsel görüngülerini incelemeyi de gerektirmektedir. Bu anlamıyla, sosyal bilimlerin tarihsel öyküsü içinde felsefenin rolü ve felsefenin tarihsel öyküsü içinde sosyal bilimlerin konumu, ele alınması gereken iki farklı, ancak bütüncüleyici konuya işaret etmektedir. Lütfü Şimşek, kitabında, sosyal bilimlerin gelişiminde felsefenin rolünü iktisat disiplininin gelişimi çerçevesinde ele alırken vurguladığımız noktadan hareket etmektedir. Bu paralelde yazar, sosyal bilimlerin ortaya çıkışını temel olarak iki ana eksende ele almayı önermektedir. Bunlardan ilki, sosyal bilimlerin felsefi arka planı ve kökenidir. İkincisi ise doğa bilimlerinin gerek epistemolojik gerekse yöntemsel boyutlarıyla sosyal bilimlerdeki normatif etkileyciliği veya paradigmatik örneklidir. Yazar, bunu yaparken kendi tespitiyle aslında pozitivizm, Marksizm ve hermenötik gelenek çerçevesinde sosyal bilimlerin felsefeyle olan ilişkisini de ele almaktadır. Bu paralelde, Descartes, Bacon, Hobbes, Locke, Hume, Kant, Hegel, Dilthey gibi filozofların yanı sıra, Galileo, Copernicus, Kepler ve özellikle Newton gibi bilim adamları da kitapta ele alınan isimler arasındadır. Sosyal bilimlerde ele alınan iki önemli isim Marx ve Weber iken iktisat disiplinin kurucularından sayılan Adam Smithde belirtilen çerçevede kitapta ele alınan bir diğer isim olarak öne çıkmaktadır.

Bu çerçevede kitap, dört ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, bilimin ne olduğu sorusunun cevabı tarihsel boyutuyla ele alınmış. Bu çerçevede, Rönesans'tan başlamak üzere bilginin temelleri ve doğası üzerine olan düşüncülerin hâsıllarının modern bilim anlayışına giden yolu açtığı vurgulanmaktadır. Benzer biçimde, Descartes'in kurucusu olduğu Kartezyen felsefenin özne/nesne ayrımı bağlamında evrenin mekanik kavranışı, bir diğer dönüm noktasıdır. Gözlem ve deneyin konusu olmayan her şeyi metafizik bir faraziye olarak reddeden Empirizm, sonrasında pozitivizm gibi olguların Bilim Devrimiyle birleşerek modern bilim algısını oluşturduğu kitapta, ayrıntılı biçimde tartışılan diğer konular olarak öne çıkmaktadır. Bu çerçeve çizilirken dönemleri itibarıyla oldukça etkili olan ve kendilerinden sonraki süreçte gerek insan doğasının gerekse bu doğayla ilişkili biçimde, bilginin (*episteme*) ne olduğu hakkındaki algıları ve kabulleri geniş ölçüde etkileyen filozofların modern dönemlerde kabul edilen bilimsel anlayışın kökeninde yattıkları tespiti, ayrıntılı sayılabilecek bir biçimde ele alınmış. Bu bölümde öne çıkan tespit, sosyal bilimlerin çeşitli disiplinler arasında parçalanmış görüntüsü içinde insanı ve insani etkinliği ele alırken aslında doğa bilimleri örneğinden hareketle kendisine köken sağlayan felsefeyle arasına bir mesafe koyma çabası içinde geliştiği tespitidir. Doğa bilimlerinde öne çıkan husus, olması gereken anlamındaki normatiflikten ziyade, olanın

* Arş. Gör., Kırklareli Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

merkeze alındığı betimleyicilik veyamaddi dünya ile gözlem-deney yoluyla ilişki kurmak ve buradan hareketle doğayla ilgili yasalara ulaşmaktır. Sosyal bilimlerde ortaya çıkış süreçlerinde bu ideali kendilerine kurucu yöntem olarak benimsemişlerdir. Bu paralelde öne çıkan ilk disiplin ise politik iktisat veya güncel tabiriyle iktisat disiplini.

Yazar, kitabın ikinci bölümünde iktisat disiplini çerçevesinde doğa bilimlerinin, sosyal bilimler için kurucu örnek olmasının ne anlama geldiği ve bunun mümkün olup olmadığı sorularıyla ilgilenmektedir. Modern biçimiyle doğa bilimlerinin uzun tarihsel dönemde ortaya çıkmasını mümkün kılan temel yaklaşım biçimi, pozitivist felsefede ifadesini bulan geleneksel bilgi türleriyle arasına koyduğu mesafe ve gözlem-deney-yasa üçlemesiyle özetlenebilecek bilgi türü hariç, diğer her türlü bilgiyi metafizik veya spekülâtif söz yığını saymasıdır. Bu anlamı ile doğa bilimleri, olması gerekenden ziyade olanla ilgilendiği ölçüde kendisini değer bağımsız ilan ederek, çağın fizik ötesi her türlü bilgiye şüpheykle yaklaşan ruhuna uygun düşecek biçimde konumunu tahkim etmiştir. Ancak, bu ilginin haklılaştırılabilmesi ve kendi sahası dışındaki sahalarla intikali, tam da reddettiği türden bir iddianın veya normatifliğin kabulünü gerektirmektedir. Buna göre, doğa bilimleri genel ontolojik ve epistemolojik kabullerinin yanı sıra kullandığı yöntem ile de insanın her türlü alanda kesin bilgilere sahip olmasının koşullarını belirlemektedir. Bu koşullar, tarihsel süreç içerisinde felsefenin ciddi kurucu etkilerde bulunduğu bir zihniyet dönüşümüne işaret etmektedir. Descartes'in ilhamını verdiği matematiksel dil ve mekanik evren görüşü, ilk temel taşlardan birini oluşturmaktadır. Diğer yandan, Bacon'un ilhamını verdiği deney-gözlem ve doğaya hükmetme arzusu, Hobbes'un öncü isimlerinden olduğu metodolojik bireycilik, erken dönem felsefi katkılar olarak ele alınmalıdır. Locke'un empirizmi ile Hume'un tümevarım yöntemiyle ilgili eleştirileri, insan doğasını seküler bir çerçevede okuma girişimi, akıl yerine tutkuları temel insani vasıflar olarak öne çıkarması ve bu bağlamda metodolojik bireyciliğe yönelik eleştirileri, kitapta modern bilim anlayışının oluşmasını sağlayan önemli noktalar olarak öne çıkarılmaktadır. Benzer biçimde, felsefi alanda en önemli katkılardan biri olarak Kant'ın gerçekliğin kavranışında insanın zihni yapısının kurucu rolüyle ilgili görüşleri, yazar tarafından kitapta ele alınmaktadır.

Diğer yandan, modern bilim anlayışının oluşmasında köşe taşı olarak sayılan diğer isimlerin yanında istisnai bir etkiye sahip olan Newton'a ve onun fizik bilimi çerçevesinde ortaya koyduğu evren algısına, kitapta önemli bir yer verilmektedir. Newton'un mekanik ve yasalı evren algısını tahkim eden fizik anlayışı içinde taşıdığı kesinlik ve matematik dille kendisinden sonra sadece doğa bilimlerinde değil, aynı zamanda oluşacak sosyal bilimlerin de önemli bir paradigmatik örnek teşkil edecektir. Bu paralelde, doğa bilimlerinin sosyal bilimler üzerindeki etkisi, tarihsel olarak çeşitli örnek disiplinler çerçevesinde belirlenmiştir. Örneğin, Newton fiziğinin yerini, daha sonra 19. Yüzyılda Darwin'in biyoloji anlayışı alacaktır. Bu durum, bizlere oldukça önemli bir bakış açısı kazandıracak bir boyuta işaret etmektedir. Çeşitli düşünürlerin gayet yerinde bir biçimde belirttikleri gibi Darwin'in evrimci biyoloji anlayışının geniş ölçekli etkisi, aynı zamanda bu döneme denk düşen Batı'nın dünya hâkimiyetinin de bir sonu-

cludur. İlerlemeci ve evrimsel tarih anlayışı ikilisi, dünyadaki milletler ve ırklar arasında kurulan hiyerarşik ilişkilere zihni ve "bilimsel" meşruiyet zemini sağladığı ölçüde bu döneme damgasını vuran sosyal bilimlerin hem yöntemini hem de kavramsal şemasını etkileyecektir. Dolayısıyla, sosyal bilimler, bir yandan Batı'ya has sorunların çözümü noktasında ortaya çıkan yeni kavrayış biçimleriyle diğer yandan örtük bir biçimde de olsa "öteki" olarak kodlanan kültürleri köksüzleştirme girişimi olarak da ele alınabilir. Örneğin, kitapta kendisinin liberal görüşlerine atıfta bulunulan ve bir anlamıyla da eşitlikçi ve evrensel bir insan doğası tanımından hareket ettiği belirtilen Locke'un mülkiyet ile ilgili analizleri, felsefe sahasında böylesine örtük bir ötekileştirme siyasetinin sonucu olarak da okunabilir. Locke, kısaca belirtmek gerekirse, Tanrı'nın toprağı ancak ve ancak onu imar edenlere doğal bir hak olarak verdiğini savunurken aslında bu dönemde Amerika kıtasında sömürgeleri bulunan İngiltere'nin yerlilerle ilgili politikalarına, örtülü ve felsefi bir meşruluk sağlamaktadır. Aynı olguyu feminist teorinin Batı felsefe ve bilim anlayışıyla ilgili temel eleştirisini merkeze alarak farklı bir boyutta da ele alabiliriz. Buna göre, bu dönemde, evrensel insan doğası ve hakları tanımında kadınlar görmezden gelinmekte ve Batılı beyaz erkek merkeze alınarak bir tarih, toplum ve insanlık okuması yapılmaktadır. Asıl vurgulamak istediğim nokta, ana amaçlarından biri sosyal bilimlerin, özellikle felsefe çerçevesinde zaman ve mekâna kayıtlı gelişen bir bilim anlayışı etrafında oluştuğunu göstermek olan bir kitabın, bu noktada felsefeyi âdeta zaman ve mekân ötesine taşıyan tavrının içerdiği çelişkidir. Dolayısıyla, felsefi çaba ve anlayışın zaman-mekân ikilisiyle olan ilişkisi veya daha somut bir ifadeyle siyasetle olan etkileşimiyle ilgili analiz yokluğu, kitabı okurken bir eksiklik duygusunun uyanmasına sebep olmaktadır.

Yazar, üçüncü bölümde, klasik iktisat bağlamında doğa bilimlerinin sosyal bilimler üzerindeki etkisini ve felsefi zeminden bunun nasıl ele alınabileceğini tartışmaktadır. Öncelikli olarak Adam Smith'in görüşlerini tarihsel serencamı içerisinde ele alan yazar, daha sonra bunun karşısında Marx ve Engels ikilisinin görüşlerini değerlendirmektedir. Smith, selefleri gibi öncelikle belli bir insan doğası tanımından hareket etmektedir. Buna göre, Smith, temel olarak kendi çıkarı peşinde koşan insanın merkezinde olduğu iktisadi, içinde tutarlı yasaları olan bir disiplin olarak ele almayı önermektedir. İktisat disiplini, piyasa koşullarını ve dinamiklerini gözlemekten elde edilen ve genel-geçer olan işleyişlerin kodlanarak yasalaştırılması çerçevesinde kendi meşruluğunu sağlamaktadır. Böylece insan, politik iktisat içerisinde hesaplanabilir bir maliyet unsuruna dönüşmektedir. Ancak, yazar, tam da bu noktada, haklı olarak, Marx ve Engels ikilisine başvurarak iktisat disiplininin sadece var olanla ilgili biçimde gelişmediğini, var olması gerekenle ilgilendiği ölçüde doğa bilimlerinin bel kemiği olan olgu-değer ayrımının ötesine geçtiğini savunmaktadır. Diğer yandan, iktisat disiplini ile birlikte 19. yüzyıldan önce yapılması pek de mümkün olmayan bir ayırım, artık vazgeçilmez bir unsur olarak sahneye girmiştir: felsefe-bilim ayrımı... Marx ve Engels ikilisinin görüşleri, bu noktada oldukça önemli bir eleştiri imkânı sunmaktadır. Marx, bilindiği gibi diyalektik yöntemi ve içsel eleştiriye Hegel'den devşiren onları önemli ölçüde revizyona da tabi

tutmuştur. Hegel’de ideanın veya tının tarihsel yürüyüşteki temel dinamiği olan diyalektik, zihni kurgudan kurtarılarak üretim altyapısına, dolayısıyla insanın üretim araçları yoluyla hem doğayı dönüştürmesi hem de insani ilişkilerin bu sayede oluşturulması çerçevesinde maddi unsurlara hasredilmiştir. Diğer yandan Marx, önemli ölçüde ifade ettiği Smith’in düşüncelerinin evrensel olma iddiasının karşısında, onun aslında belli bir üretim altyapısı ve ilişkilerinin sözcülüğünü üstlendiğini belirterek iktisadın tarihselliğine işaret etmiştir. Marx’a göre bu iktisat anlayışı, kapitalist ilişki biçimlerinden kaynaklı sömürüyü haklılaştırmak üzere öne sürülen ve yanlı(ş) bilinç olarak kodlayabileceğimiz ideolojik bir tutum ve duruma göndermede bulunmaktadır. Yazar, bu durumu, Marksist eleştirinin temel dayanak noktalarını oluşturan kavramsal bir çerçeve içerisinde ele almaktadır. Bu bağlamda, sosyal bilimlerin doğa bilimlerine öykünmesi veya onları örnek alması, tarihsel görüntüsü içerisinde Marksist bir perspektifle kritiğe tabi tutulmaktadır. Bu kritiğin temel noktası ise ideoloji kavramı çerçevesinde belli bir tarihsel dönemin hâkim görüntülerinin ve işleyiş biçimlerinin mutlaklaştırılarak insanın şeyleştirilmesi ve tarihin dinamik yapısının görünmez kılınmasıdır. Bu nokta, sosyal bilimler için var olan durumun analiziyle başlayan veya bu iddiada olan, böylece de bilimselliğini belli bir kavramsal çerçevede öne süren anlayışın, aslında büyük ölçüde olması gereken “Nedir?” sorusuna bir cevap olması, bu doğrultuda da baskıcı bir unsura dönüşebilmesi tehlikesine işaret etmesi açısından oldukça önemlidir. Yazar, mevcudu açıklama ve kontrol etme iddiasında olan Pozitivizm ve çoğu kez mevcutla ilgili kültürel yorumla yetinen hermenötik yaklaşımın aksine, Marksizm’in toplumun eleştirel dönüşümünü ve bireyin özgürleşmesini merkeze aldığı ölçüde sosyal bilimlere hem yönetsel hem de kavramsal açıdan doğa bilimlerinde olması mümkün olmayan bir perspektif kazandırdığını da savunmaktadır.

Son olarak dördüncü bölümde yazar, hermenötik gelenek ve sosyal bilimler arasında ne türden bir ilişki olduğunu tartışırken aynı zamanda farklı bir sosyal bilim anlayışının imkânına da işaret etmektedir. Bu bölümde, temel tartışmasını Kant, Dilthey ve Weber üzerinden yürüten yazar, doğa bilimlerinin tikel olandan ziyade tümelle ilgilenirken sosyal bilimlerin, tam aksine, hangi ad altında olursa olsun insanla dolayısıyla yönelimli, tarihsel ve tinsel bir varlıkla ve onun diyalektik bir biçimde inşa ettiği bir çevreyle muhatap olmasını değerlendirmesinin merkezine almaktadır. Kant’ın bu noktadaki en önemli katkısı, insan için saf gerçeklik denen bir olgunun ve kavrayışın mümkün olmadığı ve gerçeklik dediğimiz şeyin belli ölçülerde aklın kavrayışının imkânı olan kategoriler tarafından koşullandığını ortaya koymasıdır. Bu noktayı, Dilthey’in, Batı’nın Bacon’dan sonra bilim derken sadece doğa bilimleri modelini kabul ettiğini hâlbuki toplumu veya insanı bu yöntemle ele almanın aslında imkânsız olduğu eleştirisiyle birleştirmemiz gerekmektedir. Dilthey, bize, sağduyusal olarak doğru gibi gelen doğa bilimlerinin sosyal bilimlerden daha fazla nüfuz edilebilir bir sahaya dair olduğu şeklindeki kabulü tersine çevirmektedir. Kant’ın, daha önce belirttiğimiz düşüncesinden çıkan önemli sonuçlardan biri de dış dünyanın bize görüldüğü hali olan *fenomen* ve aslında her ne ise o olduğu, ancak, bizim nüfuz etmemiz mümkün olmayan *numen*

şeklinde iki var oluş biçimi olduğuna yönelik tespitleridir. Dilthey, tam da bu noktadan hareket etmekte ve doğanın, ancak fenomen boyutuyla doğa bilimlerine konu olabilmek için insanın kendi yapıp etmelerinin, tinselliğinin ve bilincinin tabiatın daha fazla bilinebilir olduğunu savunmaktadır. Yani dış dünyanın “özü” bize kapalıyken kendi “özümüz” bize açıktır. Ancak, bu dünya, empirik gerçeklik dünyası değil, bir anlam dünyasıdır. Dolayısıyla bu dünyayı merkeze alan bir bilim anlayışının, açıklamacı bir yöntemden ziyade, anlamacı bir yöntemle kendisini kurması gerekmektedir. Bu noktada Weber’in tarihsel görüntü ve oluş biçimlerini okuyabileceğimiz ve anlayabileceğimiz bir kategorik unsur olarak ideal tipler önerisi de anlam kazanmaktadır. Weber’in ideal tip kategorisi, Plâtoncu anlamda zaman-mekân ötesi formlar olmaktan ziyade, tarihsel görüntülerin kaotik yapısından arındırılmış ve belli bir toplumsal yapıda görünürlük kazanan kategoriler hüviyetindedirler. Bu kategorilere ihtiyaç duyulmasının nedeni, Weber için, sosyal bilimlerin bir yandan insani durumlarla, ilişkilerle ilgilenirken anlamacı bir yöneme sahip olmalarının, diğer yandan bilim olmaları hasebiyle de açıklayıcı bir boyuta, dolayısıyla soyutlamaya dayanan bir yöneme de sahip olmalarının gereğidir. Dolayısıyla Weber’in yaklaşımı, sosyoloji ekseninde pozitivizmin açıklama ideali ile hermenötüğün anlamacı yöntemi arasında orta bir yol olarak da yorumlanabilir. Bireyi merkeze alan yöntemi ve zihinsel olana yaptığı vurgu ile Marksist gelenekten ayrılan Weber, bu anlamıyla daha farklı bir sosyal bilimin imkânına işaret etmektedir.

Yazar, yukarıda ana hatlarını çizmeye çalıştığım dört bölümde, sosyal bilimler ve felsefe ilişkisini ele almaktadır. Kitap, özellikle bazı noktalarda ufuk açıcı analizlerle önemli bilgileri belli bir bütünlük ve tarihsel süreklilik içinde okuyucuya aktarmaktadır. Kitap, elbette ki ele aldığı konuyla ilgili tüm tartışmaları ve isimleri ele almak durumunda değil ve olamaz da. Ancak, doğa bilimlerinin sosyal bilimlere örnek olmasını mümkün kılan ideal, yöntem ve başarılarının da kendi içinde kritiğinin yapıldığı bir bölüm olması daha iyi olabilirdi. Örneğin, Thomas Samuel Kuhn, bilim felsefesi tarihinde köşe taşlarından biri sayılan, “Bilimsel Devrimlerin Yapısı” adlı kitabında, paradigma kavramı etrafında doğa bilimlerinin tam da bu türden bir kritiğini tarihsel perspektifle yapmaktadır. Kuhn’dan ilham alarak belirtecek olursam, olan ve olması gereken ikilisinden olanı incelediğini belirten doğa bilimleri, aslında gerçekliği belli bir biçimde görmeyi dayatan hâkim paradigma tarafından bir nevi olması gerekene doğru yönlendirilmektedir. Buna göre, Kant’ın insan idrakinin mümkün koşulu olan kategorilerinin, hâlâ kendi içinde taşıdığı bir evrensellik vurgusu bulunmaktadır. Ancak, Kuhn, bu kategorilerde belli ölçülerde tarihsel bir hüviyete büründürürken doğa bilimlerinin farklı tarihsel dönemlerde, aslında farklı olgularla ilgilendiğini de ima etmektedir. Örneğin, Newton fiziğindeki kütle ile Einstein fiziğindeki kütle, isim benzerliği dışında birbirilerinden farklıdır. Bu nokta, ele aldığımız kitap açısından sosyal bilimler, doğa bilimleri ve felsefe arasındaki geçişkenlikler ve zıtlıklar hakkında daha zengin bir analiz imkânını ortaya koyardı düşüncesindeyim.

Yazarın kitabın sonuç kısmında yazdığı şu satırlar da umarım diğer bir çalışmanın müjdecisidir: “Farklılıkların iç içe geçerek birlikte organik bir bütün oluşturduğu dünya-

mızda, felsefenin çoğulculuğu içeren evrenselliği ve akıl ideali, tüm bu farklı kimlikleri dünya yurttaşlığı paydasında birleştirebilir.” (s.185) Nitekim bu kısımda bir temenni olarak yer alan mevcut satırların sonrasında, yazar, bu felsefenin adresi olarak Jürgen Habermas’ın tespitlerine benzer bir biçimde Aydınlanma ideallerine göndermede bulunmakta, ancak, bu düşünceyi fazlaca tartışmadan kitabı sonlandırmaktadır. Bu noktada felsefenin ne olduğu ile ilgili sorular akla gelmekte ve açıklanmayı beklemektedir. Bu felsefe için bir adres gösterildiğine göre, içi dolu bir bagajdan bahsettiğimiz anlamına gelmektedir. Bu paralelde, farklı felsefe türlerine bu bagajda ne kadar yer olduğunun sınırını kim çizecek? Örneğin, İslam, Hint felsefeleri, bu resimde ne türden bir konuma sahip olabilirler? Belli bir felsefe türünün böylesine temel bir referans noktası ve üst bir dil olarak seçilmesi, dolayısıyla değerleri belirleyen bir konuma yüceltilmesi ne ölçüde doğru ve gerçekçidir? Dolayısıyla daha önce belirttiğim bir noktaya atıfta bulunmak faydalı olabilir. Sadece doğa bilimleri ve sosyal bilimlerin değil, felsefenin de tarihselliğinin, zaman-mekân boyutunun ele alınması gerekmektedir. Tüm bu noktalar kitabı okurken akla düşen sorular olması hasebiyle kitabın temel amacına ulaştığını belirtmekte fayda var. Kitap, belirtildiği gibi konusunu derli toplu ve belli bir süreklilik içerisinde sunduğu gibi okuru ele aldıkları ve almadıklarıyla, çözüm önerileriyle, düşünmeye ve tartışmaya sevk eden bir boyuta sahip.